

Н. В. Павлик,

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснена спроба аналізу епістолярного тексту з лінгвостилістичних позицій. Розглядаються найбільш уживані засоби вираження емоційності та експресивної оцінності на лексичному, морфологічному та синтаксичному мовному рівнях.

Ключові слова: експресивність, емоційність, категорія оцінки, епістолярний текст, лист.

Стаття посвячена аналізу епістолярного тексту с лінгвостилістических позиций. Рассмотрены наиболее часто употребляемые средства выражения эмоциональности и экспрессивной оценки на лексическом, морфологическом и синтаксическом уровнях.

Ключевые слова: экспрессивность, эмоциональность, категория оценки, эпистолярный текст, письмо.

The article is an attempt to analyze the epistolary text from linguostylistic positions. In modern linguistics there is an interest to the functional approach to the study of a text used for the analysis of its lingual and non-lingual factors. The problem of expressivity formation of an epistolary text, the study of its internal and external manifestations, influence on a recipient's emotional state etc. requires a thorough scientific research. The aim of the article is to identify and describe means of expressivity formation in Ukrainian epistolary text from semantic and pragmatic positions; to determine their ability to perform communicative function in a specific social and objective context.

Epistolary text is a structural and compositional, communicative and pragmatic, semantic unit, characterized by connectivity, integrity and completeness. The speaker's speech intention addressed to his companion and it is verbally designed in expression. The speaker's speech intention is characterized by object-semantic content and expressive-evaluative colour, but at the same time in different forms of verbal communication emotional effect has different meanings and power.

Total text expressiveness is presented as an integrated result of realisation of its such features as affectability, affective evaluation, imagery, intensity, stylistic nuance, structural and compositional features etc. Expressivity as a feature of epistolary text – is a complex stylistic category, which includes a number of mental, social and linguistic factors and appears as an intensification of text expressivity by intensification of imagery, emotivity, evaluation; by increasing the potency of expression, its emotional stress.

In this article the author considers the most common means of expressing affectability and expressivity in Ukrainian epistolary texts on lexical, derivational, morphological and syntactic linguistic levels. They are expressives, phraseological units, quality-estimated nouns and adjectives, emotional exclamations, particles, means of expressive syntax etc. By using emotionally expressive vocabulary, the letter-writer discovers his own attitude to expressed information and to the subject of the speech.

Key words: expressivity, affectability, category of assessment, epistolary text, letter.

У сучасній лінгвістиці спостерігається зацікавлення функційним підходом до вивчення тексту, що використовується для аналізу його лінгвальних та позалінгвальних чинників. У зв'язку з цим проблема експресивності художніх, наукових, публіцистичних та інших типів текстів привертала увагу багатьох учених. Зокрема, комунікативну природу і параметри експресивності тексту, її комунікативно-прагматичне, семантичне та стилістичне підґрунтя, механізми створення, експресивні властивості одиниць різних мовних рівнів тощо розглядали у своїх дослідницьких працях Ш. Баллі, В. Виноградов, О. Потебня, Л. Щерба, М. Кожина, І. Арнольд, В. Телія, Н. Лук'янова, М. Шиліна, В. Шаховський, В. Чабаненко, Н. Бойко та ін. Проблема створення експресивності саме епістолярного тексту, вивчення її внутрішніх та зовнішніх проявів, впливу на емоційний стан адресата тощо, на наш погляд, потребує більш ґрунтовного наукового дослідження. Мета статті – виявити й охарактеризувати з семантичної та прагматичної позицій засоби створення експресивності в українському епістолярії, а також з'ясувати їх спроможність здійснювати комунікативну функцію у специфічному соціальному та предметному контексті.

Епістолярний текст є структурно-композиційним, комунікативно-прагматичним та змістовим цілим, що характеризується зв'язністю, цілісністю, завершеністю. Мовленнєвий намір мовця, спрямований на співрозмовника і вербально оформлений у висловленні, вирізняється предметно-смісловим змістом та експресивно-оцінним забарвленням, хоча в різних формах мовленнєвого спілкування емоційний ефект має неоднакове значення і силу.

Загальна експресивність тексту уявляється як інтегрований результат реалізації таких його властивостей, як емотивність, оцінка, образність, інтенсивність, стилістична маркованість, структурно-композиційні особливості тощо [12, с. 183]. Експресивність належить до надскладних лінгвальних категорій, яка спрямована на вияв суб'єктивної складової у тексті. Учені-лінгвісти розрізняють поняття «емоційність» та «емотивність», визначаючи емоційність як психологічну характеристику комунікантів, а в емотивності вбачають лінгвістичну ознаку тексту, тобто сукупність мовних засобів, здатних викликати у реципієнта відповідні емоції [12, с. 185].

Таким чином, експресія як одна з ознак тексту, зокрема епістолярного, – це складна стилістична категорія, що включає низку психічних, соціальних та лінгвальних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності текстового матеріалу за рахунок посилення образності, емоційності, оцінності, збільшення сили впливу висловлювання, його емоційного навантаження [11, с. 7], [13, с. 24]. На думку дослідників, експресія слова формується шляхом контактів з іншими лексичними одиницями, зокрема, через особливий ситуативно-контекстуальний статус лексеми. Це передусім: 1) уживання слова в стилістично нетиповому для нього контексті, невластивому мовному оточенні, в іншій стильовій сфері, з відмінними національно-культурними, часовими маркерами, якими позначені окремі групи лексичного складу мови; 2) експресивність суміжної лексичної одиниці, виникнення несподіваних асоціацій тощо [1].

Для обстеженого текстового матеріалу (це епістолярії Лесі Українки, Архипа Тесленка, Володимира Винниченка, Василя Стуса, Василя Симоненка) притаманний комплекс мовних ресурсів, що забезпечує комунікативні потреби автора і цілком залежить від його мовленнєвих навичок, ідіостилу взагалі. Аналіз функціонально-стилістичної складової листа базується на сукупності кількох компонентів, які зумовлюють: 1) тематичну наповненість; 2) специфічність набору мовних засобів; 3) структуру мислення, що відображає різні типи зв'язності та вибір композиційно-мовленнєвих форм; 4) експресивність та емоційно-оцінну наповненість тексту. У проаналізованому епістолярії використано широку систему засобів вираження експресивності на всіх мовних рівнях – лексичному, морфологічному, синтаксичному.

Серед експресивних мовних ресурсів у досліджуваних епістолярних текстах найбільшої уваги потребують лексичні, оскільки слово є провідною одиницею мови, що допомагає характеризувати образи, виразити симпатії чи антипатії,

передати авторське бачення описуваних подій, осіб, ситуацій, тобто є основою для відповідного сприйняття змісту повідомлення. Експресивність може міститися у значенні окремого слова (така лексема виступає синонімом до нейтральної назви явища або поняття), а може створюватися описово (контекстом) [5, с. 90]. Уживаючи емоційно-експресивну лексику, адресант виявляє власне ставлення до висловленої інформації, а також предмета свого мовлення щодо адекватного сприйняття ним його комунікативних мотивів.

Найбільш поширеним засобом вираження емоційного стану у розглянутих листах є *експресиви*, або емоційно забарвлена лексика, яка слугує для опису почуттів, а також передачі емоційних відтінків в оцінці явищ, подій, людей тощо. Експресиви в обстеженому фактичному матеріалі поділяються на дві групи: 1) слова, які містять **позитивну емотивну оцінку**, наприклад: «*З якою глибокою, вдячною ніжністю я уявляю собі твої трохи поширені, прекрасні, добрі очі...*» [4, с. 98]; «*Я знаю, що як я сю останню свою поему писала, то була «щира, щира, щира»...*» [10, с. 295]; 2) слова, що виявляють **негативну емотивну оцінку**, наприклад: «*Я скоро ренну від безсилої люті перед туністю і безпросвітним ідіотизмом, з яким зіткнувся*» [7, с. 576]; «*В такіе минути я не раз задумывался о смерти, и только надежда, что это пройдет, и я буду еще работать, останавливала меня перед самоубийством*» [3, с. 100]; «*... ти пильно, злякано й страждаюче дивившися на мої часом до сорому дурні вибухи люті, дрібної, несправедливої, негарної*» [4, с. 98]. Експресивна лексика, яка в обстежених листах здебільшого містить негативну емотивну оцінку (слова на позначення роздратування, незадоволення, зневаги, занепокоєння, суму та ін.), співвідносна з внутрішніми емоціями та переживаннями їх авторів. Застосування експресивів дає дописувачу змогу викликати адекватну реакцію, спричинити емоційний ефект, переживання, що відповідають його намірам і змушують вдаватися до вибору тих чи інших мовних одиниць.

Категорію оцінки витлумачують як «сукупність різнорівневих мовних одиниць, що об'єднані оцінною семантикою і виражають позитивне чи негативне ставлення автора до змісту висловлення» [8, с. 139]. У проаналізованому текстовому матеріалі переважає суб'єктивна емоційна оцінка, що досить часто супроводжується вигуками, емоційно-експресивними частками, позалітературними лексичними елементами тощо, наприклад: «*Моя ясна, ніжна, благоуханна! Яка радість знати, що ти десь там існуєш і що колись я приїду до тебе*» [4, с. 100]; «*Дмитро переписав мені «Поему гори» – гарно місцями, глибоко – аж-аж! – місцями, здебільша ж – манірно, ой манірно*» [6, с. 143]; «*Який леґіон демонів упертості сидить в сій дівчині!*» [10, с. 230]. Раціональна оцінка, в основі якої лежать традиційні соціальні стереотипи, репрезентується у листах усталеними оцінними формами, наприклад: «*Не будь дуже суворим критиком і не лай нещасного поета за незграбність*» [7, с. 555]; «*Коли поганий поет викличе добру критику, то вже він тим принесе користь людям...*» [10, с. 257].

Для вираження оцінки у досліджуваному текстовому матеріалі актуалізується цілий комплекс мовних засобів, а саме: – якісно-оцінні прикметники, рідше прислівники, оцінний ефект яких може посилюватися шляхом поєднання з експресивно-підсилювальними модальними частками: «*А батько... так воно: нетямуце, нежалежливе, недочуває, старе*» [9, с. 428]; «*От сьогодні ми знов ішли там, і улочки, крамнички, паскудні тротуарчики, каміння скель – усе було мені так дороге і інтимне через те, що ти колись була там зо мною. Ти була в великому капелюсі, і так мило дивились твої очі на Дніпро*» [2, с. 69]; «*Але тепер мені се так тяжко, так тяжко, я не можу висловити як*» [10, с. 327];

– поєднання оцінного слова (іменника, прикметника, дієслова та ін.) з прислівниками міри і ступеня, що вказують на найвищий ступінь вияву ознаки: «*Люблю дико*» [7, с. 554]; «*Боляче мені дуже, але не гнівно*» [6, с. 52]; «*Прикро мені дуже, що прийдесть нидіти по тих клініках, – се варто некла! – але вже нема що робити*» [10, с. 241];

– суб'єктивно-модальні синтаксичні конструкції з оцінною семантикою тощо: «*Горе в світі!*» [5, с. 52]; «*Це жах!*» [7, с. 576]; «*От ідіотство!*» [2, с. 62] та ін. Виділені мовні структури вживаються письменниками для вираження суб'єктивного ставлення до повідомлюваного, емоційних оцінок, реакцій, зумовлених певними ситуативно-комунікативними умовами.

В обстеженому епістолярії окрему групу утворює *розмовно-просторічна лексика*, що зближує текст з розмовним мовленням. Уживання просторіч є одним із улюблених експресивно-зображальних прийомів, виявлених у листуванні. Вони слугують засобом для створення: 1) фамільярно-розмовного тону: «*Ти вже, певне, думаєш: надлюка, викручується, а в Боярку не приїхав*» [7, с. 459]; «*Влопався, як пацан*» [7, с. 556]; 2) негативно-соціальної характеристики осіб чи суспільних явищ, подій: «*А на всіх шелеватих чортиськ – метрів – не зважай: лицеміри, вони все міряють на свою лицемірну мірку*» [6, с. 52]; «*Якби я не був хохлом і філософом, то впав у відчай*» [7, с. 578]; «*Та нехай їй чорт, тутешній дирекції – препротивні люди вони тут...*» [10, с. 358]; 3) іронічно-жартівливого, сатиричного забарвлення: «*Але писати буду, поки здохну*» [7, с. 550]; «*В шостому номері журналу «Дніпро» намальована моя морда і видрукувано 6 віршів, деякі покалічені*» [7, с. 575].

У процесі аналізу зафіксовано велику групу лексем, які містять форманти суб'єктивної оцінки, зокрема *демінутивні та аугментативні утворення*. До афіксів з лексико-граматичним значенням належать зменшено-пестливі суфікси, які вживаються на позначення зменшеності чи здрібнілості, пестливості, ласкавого або фамільярного ставлення до предмета чи особи, та згрубіло-збільшувальні форманти, що передають збільшення чи згрубілість і виражають зневажливе, іронічне або фамільярне ставлення до предмета мовлення, як наприклад: «*Трудненький учора мені день випав: страшиенно вітряна, хмарна погода, не виспався і розболівся зуб*» [4, с. 101]; «*Думаю, що з його повинен вийти гарний хлопчик...*» [10, с. 238]; «*А «нервища» вже й зовсім невинні, що їх розбито... А який прекрасний у Вас епізод з тим «генерелятком!»*» [10, с. 344]; «*Просто і сміх і досада бере від того «ревуща» над «маленькими черевичками», хоч і почуваш, що воно, либонь, щире*» [10, с. 391]. У письменницькому епістолярії демінутиви та аугментативи є важливим засобом вираження емоційно забарвлених значень, стилістичної виразності, образності, позитивної чи негативної оцінки тощо.

У досліджуваних текстах широко представлені засоби експресивної синтаксису. Динамічності й художності у відтворенні роздумів чи почуттів автора листа додають *однорідні ряди емоційних лексем*. Нанизування мовних елементів у певній синтаксичній одиниці, або ампліфікація, посилена повтором, сприяє висвітленню зображуваного в усіх аспектах, створює навіть певну драматичну напруженість в епістолярних текстах, наприклад: «*Занадто плоті. Замало духу. Дух – тільки як крик плоті, а не вивільнений, не голий, не сам у собі і собою врівноважений і вилагіднений*» [6, с. 96]; «*Мисль ленива, тупа, чувство слабенькое, эгоистичное, дряблое; тело усталое*» [3, с. 100]; «*Не знаю, чи коли вдома були в мене такі години тяжкої, гарячої, гіркої туги, як тут, у вільнішому краю... Бачиш, у мене руки в кайданах, але серце й думка вільні, може, вільніші, ніж у сих людей, тим то так гірко, і тяжко, і сором*» [10, с. 244].

В обстеженому текстовому матеріалі зафіксовано *риторичні питальні форми*,

Література:

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Бойко. – Київ, 2006. – 36 с.

2. Винниченки В. і Р. З подружнього листування (1914) / передне слово, підготовка тексту й примітки Володимира Кузьменка // Слово і час. – 2000. – № 7. – С. 65–79.
3. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918) // Слово і час. – 2008. – № 6. – С. 98–102.
4. Епістолярний діалог Володимира Винниченка з Розалією Ліфшиць (1911-1918) // Слово і час. – 2010. – № 2. – С. 96–101.
5. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища шк., 1978. – 374 с.
6. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / упоряд. О. Орач. – К. : Укр. письменник, 1993. – 400 с.
7. Симоненко В. Вибрані твори / Василь Симоненко. – К. : Смолоскип, 2012. – 852 с.
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 696 с.
9. Тесленко А. Ю. Прозові твори; Драматичні твори; Вірші; Листи / А. Ю. Тесленко. – К. : Наук. думка, 1988. – 480 с.
10. Українка Леся. Твори: у 4 т. / Леся Українка. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 4: Оповідання; Статті; Листи. – 438 с.
11. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії: [монографія] / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 167 с.
12. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – 214 с.
13. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 192 с.